بسم الله الرحمن الرحیم

سرشناسه:	ضیائی، محمود، ۱۳۴۰ –
عنوان و نام پدیدآور:	راهنمای تدوین و کاربرد شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری/ تألیف محمود ضیائی، عذرا عزیزی.
مشخصات نشر:	تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری:	۲۲۳ ص.: جدول.
فروست:	انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی؛۵۴۹/۲.
شابک:	۰-۳۹۹-۲۱۷-۹۶۴-۹۷۸: ۱۰۰۰۰۰ تومان
وضعیت فهرست نویسی:	فیپا
یادداشت:	کتابنامه.
موضوع:	گردشگری
موضوع:	Tourism
موضوع:	توسعه پایدار —ارزشیابی
موضوع:	Sustainable Development -- Evaluation
موضوع:	گردشگری —برنامه‌ریزی
موضوع:	Tourism -- Planning
شناسه افزوده:	عزیزی، عذرا، ۱۳۶۲ –
رده بندی کنگره:	G۱۵۵
رده بندی دیویی:	۳۳۸/۴۷۹۱
شماره کتابشناسی ملی:	۵۸۹۱۵۱۱

راهنمای تدوین و کاربرد شاخص‌های ارزیابی

توسعه پایدار گردشگری

مؤلفان:

دکتر محمود ضیائی

عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

عذرا عزیزی

چاپ دوم

انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی

راهنمای تدوین و کاربرد شاخص‌های ارزیابی
توسعه پایدار گردشگری

مؤلفان:
دکتر محمود ضیائی

عذرا عزیزی

زیر نظر معاونت پژوهشی دانشگاه

شابک : ۰-۳۹۹-۲۱۷-۹۶۴-۹۷۸

ویراستار: نسرین سیدزاده　　سرویراستار: دکتر زهرا محمدیان

نمایه ساز: ماجد خلیل نژاد　　ناظر فنی: رضا دنیوی

مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی؛ صندوق پستی: ۱۵۸۱۵/۳۴۸۷

فروشگاه آنلاین انتشارات book.atu.ac.ir

سایت مرکز چاپ و انتشارات press.atu.ac.ir

سایت فروشگاه الکترونیکی https:mybooket.com/atu

آدرس فروشگاه مرکزی: تهران انتهای بلوار دهکده المپیک، دانشگاه علامه طباطبائی

نبش درب ورودی میدان ورزش تلفن: ۴۸۳۹۲۶۵۹ همراه: ۰۹۹۰۲۴۹۹۹۸۵

چاپ دوم ۱۴۰۱　　شمارگان: ۲۰۰　　قیمت: ۱۰۰۰۰۰ تومان

۵۴۹/۲

فهرست مطالب

پیشگفتار

مقدمه

فصل اول توسعهٔ گردشگری و ارزیابی پایداری آن ۱

۱- مفاهیم و نظریه‌ها ۳

توسعهٔ گردشگری ۳

نظریه‌های غالب در توسعهٔ گردشگری ۵

۲- مضامین و اهداف ۱۱

توسعهٔ پایدار گردشگری ۱۱

۳- مدیریت و پایش توسعهٔ پایدار گردشگری ۳۴

برنامه‌ریزی و مدیریت توسعهٔ پایدار گردشگری ۳۴

جمع‌بندی ۳۹

فصل دوم شاخص‌های ارزیابی توسعهٔ پایدار گردشگری ٤۱

۱- ارزیابی توسعهٔ پایدار گردشگری براساس شاخص‌ها ۴۳

۲- تعاریف شاخص و کاربرد آن ۴۸

۳- تدوین و بسط شاخص‌ها ۵۰

چارچوب‌های طبقه‌بندی شاخص‌ها ۵۹

معیارهای انتخاب شاخص‌ها ۷۷

به‌کارگیری شاخص‌ها ۸۲

جمع‌بندی ۹۵

فصل سوم شاخص‌های ارزیابی توسعهٔ پایدار مقصدهای گردشگری..... ۹۷

۱- شاخص‌های ارزیابی توسعهٔ پایدار گردشگری به روش موضوعی ۹۹

الف- موضوع‌های اصلی و فرعی و شاخص‌های پیشنهادی ۱۰۰

۱- رفاه جامعهٔ میزبان ۱۰۰

۲- مشارکت جامعهٔ محلی ۱۰۶

۳- کسب منافع اقتصادی گردشگری ۱۰۸

۴- رضایت گردشگر ۱۱۷

۵- بهداشت و ایمنی ۱۱۸

۶- پایداری منابع فرهنگی ۱۲۴

۷- حفاظت از منابع طبیعی ۱۲۵

۸- مدیریت منابع طبیعی کمیاب ۱۲۶

۹- محدودنمودن اثرات زیست‌محیطی فعالیت‌های گردشگری ۱۲۹

۱۰- کنترل فعالیت‌های گردشگری ۱۳۳

۱۱- برنامه‌ریزی و مدیریت مقصد ۱۳۵

۱۲- طراحی محصولات و خدمات ۱۴۰

۱۳- پایداری فعالیت‌ها و خدمات گردشگری ۱۴۶

ب- موضوع‌ها و شاخص‌های بنیادی ۱۴۷

۲- شاخص‌های توسعهٔ پایدار گردشگری به تفکیک انواع مقصدها، سایت‌ها و جوامع ۱۵۰

۲-۱- مناطق ساحلی و دریایی ۱۵۱

۱- مناطق ساحلی ۱۵۱

۲- سایت‌ها و مقصدهای ساحلی ۱۵۴

۳- جزیره‌های کوچک ۱۵۸

۲-۲- مناطق خشک و بیابانی ۱۶۱

۲-۳- مناطق کوهستانی ۱۶۳
۲-۴- مناطق طبیعی و حفاظت‌شده ۱۶۵
۱- سایت‌های طبیعی و حساس اکولوژیکی ۱۶۵
۲- پارک‌های طبیعی و مناطق حفاظت‌شده ۱۷۲
۲-۵- سایت‌های فرهنگی انسان‌ساخت ۱۷۵
۲-۶- گردشگری در شهرها ۱۷۷
۲-۷- همایش‌ها و مراکز برگزاری همایش ۱۸۰
۲-۸- پارک‌های انسان ساخت ۱۸۳
۱- پارک‌های موضوعی ۱۸۳
۲- پارک‌های آبی ۱۸۵
۲-۹- مسیرها و محورهای گردشگری ۱۸۶
۲-۱۰- جوامع محلی در مقصدهای گردشگری ۱۸۸
۱- جوامع ساکن در مناطق حفاظت‌شده یا در نزدیکی آن‌ها ۱۸۸
۲- جوامع کوچک و سنتی ۱۸۹
۳- جوامعِ در مرحلهٔ آغازین توسعه ۱۹۲
ضمایم ۱۹۷
ضمیمه۱- نمونه پرسشنامه‌ها ۱۹۹
پرسشنامه جامعه محلی ۱۹۹
منابع و مأخذ..... ۲۰۵

فهرست جدول‌ها

جدول (۱). شاخص‌های رشد گردشگری در جهان- سال ۲۰۱۷ .....۴
جدول (۲). تکامل نظریه‌های توسعه- اقتباس از تودارو(۱۹۹۴) و براهمن(۱۹۹۶) ۱۰
جدول (۳). ذی‌نفعان و نقش آن‌ها در توسعه پایدار گردشگری ۱۷
جدول (۴). نقش سازمان‌های مختلف دولتی در توسعهٔ پایدار گردشگری..... ۲۱
جدول (۵). اهداف اصلی و فرعی دستور کار گردشگری پایدار ۲۵
جدول (۶). مراحل و گام‌های اساسی فرایند تدوین، بسط و اجرای شاخص‌ها-UNWTO
.... ۵۱
جدول (۷). فرایند تهیه و اجرای شاخص‌های پایداری- موسسه مَکاولی ۵۷
جدول (۸). طبقه‌بندی سطوح پایداری در بارومتر ۸۹

فهرست اشکال

شکل (۱). ارزش‌ها و اصول گردشگری پایدار (هال، جنکینز و کیرسلی،۱۹۹۷) ۲۴
شکل (۲). ارتباط ابعاد و اهداف پایداری ۲۷
شکل (۳). فرایند برنامه‌ریزی راهبُردی گردشگری ۳۵
شکل (۴). چرخهٔ برنامه‌ریزی و جایگاه ارزیابی و نظارت در آن ۳۶
شکل (۵). فرایند تدوین و بسط شاخص‌ها (UNWTO) ۵۱
شکل (۶). فرایند تدوین، بسط و به‌کارگیری شاخص‌های ارزیابی توسعهٔ‌پایدار گردشگری ۵۹
شکل (۷). روابط متقابل شاخص‌ها در چارچوب DPSIR ۶۳
شکل (۸). ماتریس تطابق شاخص‌های پایداری کمیسیون توسعهٔ پایدار سازمان ملل ۸۰
شکل (۹). فرایند تبدیل مفهوم به شاخص و نمایه (اقتباس از لازارسفلد) ۸۵
شکل (۱۰). بارومتر پایداری گردشگری (BTS)- بر مبنای داده‌های فرضی ۸۸
شکل (۱۱). ATSI (نمودار آمیب)- بر مبنای داده‌های فرضی ۹۰
شکل (۱۲). ساختار مفهومی نمودار STBT ۹۱

پیشگفتار

مدیران گردشگری در ادارهٔ مقصدها با چالش‌های فراوانی روبه‌رو هستند. دسترسی به «سیستمی از داده‌ها و شاخص‌ها» پیش‌نیاز ضروری هدف‌گذاری، تدوین برنامه و خط‌مشی‌گذاری مقصدهای گردشگری است. در تلاش برای جمع‌آوری این داده‌ها، اغلب حجم نسبتاً زیادی از اطلاعات جمع‌آوری می‌شوند که به‌طور بالقوه می‌توانند به‌عنوان شاخص‌های ارزیابی گردشگری پایدار مطرح شوند؛ اما از آنجا که این اطلاعات با ابزاری معتبر و به شیوه‌ای صحیح جمع‌آوری و به درستی نیز در قالب شاخص‌هایی منسجم تلفیق نمی‌شوند، مبنای معتبر و مناسبی برای برنامه‌ریزی و مدیریت توسعهٔ پایدار مقصدهای گردشگری نمی‌توانند باشند.

نیاز مدیران، دست‌اندرکاران صنعت و جامعهٔ علمی به مجموعه‌ای منسجم و کاربردی از شاخص‌های گردشگری برای انجام امور مدیریتی، اجرایی، مطالعاتی و پژوهشی از یک‌سو و از سوی دیگر نیاز دانشجویان رشته‌های مختلف مرتبط با گردشگری در دروسی مانند برنامه‌ریزی، ارزیابی طرح‌ها و توسعهٔ پایدار گردشگری به آموختن شیوه‌های علمی تدوین و به‌کارگیری این شاخص‌ها، انگیزهٔ تدوین این کتاب شد.

کتاب حاضر با معرفی «روش‌شناسی علمی تدوین شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری» و همچنین ارائه «مجموعهٔ منسجمی از شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری»، راهنمای کاربردی مفیدی برای تدوین سیستماتیک مجموعه‌ای از شاخص‌های گردشگری در اختیار کاربران قرار می‌دهد که می‌تواند برای اهداف اطلاع‌رسانی، ساده‌سازی، پیش‌بینی، پایش، استانداردسازی و درپایان ارزیابی برنامه‌ها، الگوها، فرایندها، روندها و پیامدهای توسعه گردشگری استفاده شود.

مقدمه

پیش‌بینی می‌شود که علی‌رغم چالش‌های دهه اخیر، گردشگری به‌منزلهٔ یک پویش عظیم اقتصادی- اجتماعی همچنان به رشد پرشتاب خود ادامه دهد. همین امر موجب شده است که این صنعت، یکی از گزینه‌های اصلی پیشرفت، هم در کشورهای توسعه‌یافته و هم در کشورهای درحال‌توسعه درنظر گرفته شود.

توسعهٔ گردشگری همانند هر نوع دیگر توسعه مستلزم تغییراتی در اجزای سیستم طبیعی و سیستم انسانی جوامع مقصد بوده و اثرات مثبت یا منفی بسیاری به همراه داشته است. این اثرات در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی ازیک‌سو انگیزه‌ای برای توسعه فعالیت‌های گردشگری است و ازسوی‌دیگر، چالش‌هایی را برای مقصدهای گردشگری به همراه داشته است. بروز این مشکلات فقط مختص صنعت گردشگری نیست و در توسعهٔ سایر بخش‌های اقتصادی نیز چنین دغدغه‌هایی وجود دارد؛ بنابراین جامعهٔ جهانی به ضرورت تغییر در الگوی متداول توسعه پی‌برده است. امروزه رویکرد توسعهٔ پایدارِ گردشگری در کانون توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان قرار گرفته است. براین‌اساس برنامه‌ریزی و مدیریت مقصدهای گردشگری نیز با تبعیت از اصول توسعهٔ پایدار به‌دنبالِ حفظ و ارتقای کیفیت زندگی جامعهٔ میزبان، تجربهٔ گردشگران و درنهایت میراث انسانی و طبیعی است. دستیابی به چنین اهدافی علاوه بر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی، مستلزم طراحی و پیاده‌سازی سیستم‌های نظارتی و ارزیابی است. نظارت و ارزیابی در جایگاه یکی از اجزایِ انکارناپذیر فرایند برنامه‌ریزی و مدیریت به شناخت شکاف‌ها و خلأهای بین وضع فعلی و چشم‌اندازها و برنامه‌های پیش‌بینی‌شده کمک می‌کند. یکی از ابزارهای مؤثر برای ارزیابی و نظارت،

شاخص‌ها می‌باشند و براساس آن می‌توان، میزان دستیابی به اهداف توسعهٔ پایدار را سنجید. ارزیابیِ دقیق بر مبنایِ شاخص‌ها به‌عنوان گام بازخور در فرایند برنامه‌ریزی و مدیریت، موجب اصلاح فرایند برنامه‌ریزی و تخصیص بهینهٔ منابع درجهتِ اهداف توسعهٔ پایدار خواهد شد.

با توجه به اینکه در چارچوب برنامهٔ ملی، طرح‌های جامع و سند چشم‌انداز توسعهٔ گردشگری، طرح‌های توسعهٔ متعددی در سطح کشور اجرا شده و یا قرار است اجرا شوند، ارزیابی این طرح‌ها و برنامه‌ها بیش‌ازپیش ضروری است. ارزیابی و انجام سیاست‌ها و برنامه‌های توسعهٔ گردشگری در مراحل مختلف، قبل، حین و بعد از اجرا، این امکان را می‌دهد که اثرات ناخواستهٔ طرح‌ها را به حداقل ممکن کاهش داد و با حداکثرسازیِ منافع طرح‌ها، گردشگری را به‌صورت پایدار توسعه داد. این کتاب سعی در تبیین فرایند تدوین، بسط و به‌کارگیری شاخص‌های ارزیابی توسعهٔ پایدار گردشگری دارد. اصول و روش‌های ذکرشده بر اساس روش‌شناسی علمی طرح‌شده در منابع مختلف داخلی و خارجی و سازمان‌های بین‌المللی مرجع تهیه شده است.

کتاب در سه بخش تنظیم شده است؛ در بخش اول به نظریه‌های غالب در توسعهٔ گردشگری، توسعهٔ پایدار گردشگری، مدیریت و برنامه‌ریزی توسعهٔ گردشگری و جایگاه و اهمیت ارزیابی در فرایند برنامه‌ریزی و مدیریت و ضرورت استفاده از شاخص‌ها در فرایند ارزیابی پرداخته شده است.

بخش دوم به فرایند تدوین و بسط شاخص‌ها، چارچوب‌های طبقه‌بندی شاخص‌ها، معیارهای انتخاب شاخص‌ها، نحوهٔ بیان و اندازه‌گیری شاخص‌ها و درنهایت روش‌های نمایش نتایج پایداری اختصاص یافته است.

و درپایان، مجموعه‌ای از شاخص‌های توسعهٔ پایدار گردشگری که کاربرد آن‌ها در سطح جهانی متداول است، به تفکیک موضوع، نوع مقصدها و سایت‌های گردشگری در بخش سوم بیان شده است تا در طرح‌های ارزیابی گردشگری استفاده شود.

در تدوین این کتاب از منابع مختلف و معتبر علمی و مورد تأیید سازمان‌های مرجع جهانی به‌صورت گزینشی استفاده شده و با توجه به مسائل توسعهٔ گردشگری کشور به‌صورت یک

کتاب راهنما و کاربردی ارائه شده است. دانشجویان مقاطع مختلف تحصیلی گردشگری و همچنین برنامه‌ریزان، مدیران و کارشناسان برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری و سایر علاقمندان می‌توانند از این کتاب به‌منزلهٔ منبع درسی و همچنین راهنما و دستورالعمل ارزیابی طرح‌های توسعهٔ گردشگری استفاده کنند.

از تمام بزرگواران و صاحب‌نظرانی که با سخاوت پیشنهادهای ارزشمند خود را برای رفع کاستی‌ها در ویرایش‌های بعدی در اختیار ما می‌گذارند تشکر می‌نماییم.

محمود ضیایی- عذرا عزیزی

پاییز ۱۳۹۸